

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ : ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ .

**Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΑΥΤΟΥ:
ΑΠΟ
ΤΟΝ IMMANUEL BALLERSTEIN ΣΤΟΝ FERNAND BRAUDEL**

Βιβλιοπαρουσίαση – Βιβλιοκριτική
Υπό του φοιτητού
Σπυρίδωνος Β. Στολίγκα (Th.M)
Α.Μ.200479

Εργασία στο μάθημα επιλογής : Συγκριτική Πολιτική ΙΙ (713Θ')
Υπεύθυνος Καθηγητής κ. Λυριντζής Χρήστος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα : σελ. 3

Κεφάλαια :

I. “ Η πολιτική της συσσώρευσης.” σελ. 4

II. “ Η εμπορευματοποίηση των πάντων ” σελ. 8

III. “ Η απανθρωπιά της προ-όδου.”
(Επίλογος - Κριτική θεώρηση του θέματος) σελ. 14

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Εγχειρίδια σαν τον «Ιστορικό καπιταλισμό» και «Η Δυναμική του καπιταλισμού» μας δίνουν ένα τρόπο σκέψης που ούτε λίγο ούτε πολύ μας δημιουργεί νέα ερωτηματικά και συνάμα θέτει νέους στόχους σκέψης στα μονοπάτια μιας αληθινής πραγματικότητας: Η τεχνολογική, επιστημονική, ιατρική και όποια άλλη ανακάλυψη εσείς θέλετε κάνει τον άνθρωπο πιο ευτυχισμένο ή αντίθετα μας φέρνει αντιμέτωπους με το υπέρ – Εγώ μας, μιάς και η πληθώρα των επιτευγμάτων που αναφέρει ο συγγραφέας στο προαναφερθέν βιβλίο του δημιουργεί τις προϋποθέσεις εκείνες της διάκρισης ενός χάσματος ανάμεσα στους ανθρώπους προσδίδοντας συχνά σε αυτούς την ψευδαίσθηση ότι τα πάντα γίνονται με γνώμονα το κοινό καλό και το συμφέρον του απλού – θνητού ανθρώπου και δυστυχώς πως ο αιώνας αυτός του καπιταλισμού μόνο θετικά στοιχεία και μεγάλα επιτεύγματα μπορεί να μας προσφέρει. Το ερώτημα όμως που τίθεται εδώ είναι το εξής: Ο άλλος άνθρωπος, ο Υπεράνθρωπος όπως πολύ άξια ονόμασε ο Νίτσε τον άπληστο άνθρωπο της εποχής του, μήπως έχει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα; Με άλλα λόγια, μπορεί ο ρυθμός ανάπτυξης να φέρει την όποια ευτυχία στον σύγχρονο άνθρωπο όπου τα πάντα σπαράζουν και συγκρούονται καθημερινά μέσα του; ¹ Ποιός από την άλλη μεριά ευθύνεται για το χάσμα της εποχής μας; Αυτά είναι ενδεικτικά μερικά από τα ερωτήματα που θα εξετάσουμε στην παρούσα εργασία.

¹ Ο συγγραφέας του «Ιστορικού καπιταλισμού» αναφέρει ενδεικτικά: “...ο ιστορικός καπιταλισμός είναι ολοφάνερα ένα σύστημα παραλογισμού. Κάποιοι συσσωρεύουν κεφάλαιο για να συσσωρεύσουν ακόμη περισσότερο. Οι καπιταλιστές μοιάζουν σαν τα άσπρα ποντίκια στη ρόδα, που τρέχουν όλο και πιο γρήγορα, για να τρέξουν ακόμη πιο γρήγορα. Σ’ αυτήν τη διαδικασία, αναμφίβολα, κάποιοι ζούν καλά, αλλά κάποιοι άλλοι άσχημα’ αλλά κι εκείνοι που ζούν καλά, πόσο καλά, και για πόσο καιρό;...” Βλέπε χαρακτηριστικά Ιμμάνουελ Βαλλερστέιν, *Ιστορικός Καπιταλισμός*, (τίτλος πρωτοτύπου: Immanuel Wallerstein, *Historical Capitalism*, Verso Edition, 1983), μετάφραση Μέττα Τσικρικά, σελίς 47, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

Βλέπε χαρακτηριστικά και το έργο του Βαλλερστέιν : “*Λόγος περί Παγκοσμιοποίησης και Δημοκρατίας*”, όπου αποτελεί μία ενότητα συνεντεύξεων του συγγραφέα με τον Χρόνη Πολυχρονίου, εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2002.

I. Η πολιτική της συσσώρευσης

Ο καπιταλισμός είναι πρώτα από όλα και πάνω από όλα ένα ιστορικό κοινωνικό σύστημα. Για να κατανοήσουμε τις απαρχές, τη λειτουργία και τις τρέχουσες προοπτικές του, χρειάζεται να εξετάσουμε τη σημερινή πραγματικότητα.²

Η λέξη καπιταλισμός προέρχεται από τη λέξη capital (κεφάλαιο). Μία πρώτη ανάλυση θα απέδιδε στη λέξη αυτή την έννοια της συσσώρευσης πλούτου, κι όμως στα πλαίσια του ιστορικού καπιταλισμού η έννοια αυτή επιδέχεται μία ειδικότερη ερμηνεία. Εκείνο που διακρίνει το ιστορικό κοινωνικό σύστημα που ονομάζουμε ιστορικό καπιταλισμό είναι ότι σε αυτό το ιστορικό σύστημα, το κεφάλαιο κατέληξε να χρησιμοποιείται με πρωταρχικό αντικειμενικό σκοπό και πρόθεση την αυτοεπέκταση. Σε αυτό το σύστημα οι προγενέστερες συσσωρεύσεις αποτελούσαν «κεφάλαιο» μόνο στο βαθμό που χρησιμοποιούνταν για να συσσωρεύουν περισσότερο κεφάλαιο.³ Η διαφορά όμως εδώ υπάρχει – κινείται θα λέγαμε μεταξύ του **ατόμου** και της **ομάδος**. Ο συγγραφέας του Ιστορικού Καπιταλισμού διαγράφει αυτή την διαφορά μέσα από τα πρωταρχικά στάδια και τις μορφές που αυτή ακολούθησε μέχρι σήμερα. Η μελέτη μας θα αρχίσει από τα επιμέρους στοιχεία που συγκρότησαν αυτή τη διαφορά για να καταλήξει στην δ ι α - φ ο ρ ά αυτή καθ' εαυτή.

Όπως θα εξετάσουμε παρακάτω τρία ήταν εκείνα τα στοιχεία της κρατικής εξουσίας που επέφεραν μίαν τέτοια διαφορά : α. Ο έλεγχος και η δικαιοδοσία που έχει κάθε κράτος για την κίνηση στα σύνορα - άρρηκτα συνδεδεμένης με την κίνηση των αγαθών, του χρηματικού κεφαλαίου και της εργατικής δύναμης. Έτσι, μπορούσε εύκολα να καθορίζει και να επηρεάζει τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας, β. Ήταν το έννομο δικαίωμα των κρατών να κα-

² Βαλλερστέϊν Ιμμάνουελ, Ιστορικός Καπιταλισμός, (τίτλος πρωτοτύπου: Immanuel Wallerstein, Historical Capitalism, Verso Edition, 1983), μετάφραση Μέττα Τσικρικά, σελίς 16, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

³ Ο.π., σσ. 17-18.

θορίζουν, μέσα στα όρια της επικράτειας τους, τους νόμους που ρυθμίζουν τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής. Αυτό δε σήμαινε τίποτα άλλο παρά την τροποποίηση των όποιων εθιμικών πλαισίων σχέσεων : "... Όπως θα περιμέναμε, στον ιστορικό καπιταλισμό, τα κράτη νομοθετούσαν έτσι ώστε να αυξάνεται η εμπορευματοποίηση της εργατικής δύναμης, καταργώντας διάφορους εθιμικούς περιορισμούς σχετικά με την μετακίνηση των εργατών από το ένα μέρος στο άλλο. Επιπλέον επέβαλλαν στην εργατική δύναμη δημοσιονομικές υποχρεώσεις, που συχνά ανάγκαζαν ορισμένους εργάτες να απασχοληθούν σε μισθωτή εργασία."⁴ Καί τέλος, ένας τρίτος παράγοντας της κρατικής εξουσίας, ήταν η επιβολή φόρων. Η φορολογία μετατράπηκε (σε αντίθεση με τις προηγούμενες πολιτικές δομές που τη χρησιμοποιούσαν ως πηγή εσόδων για τους κρατικούς μηχανισμούς) κατά δύο τρόπους. Ενώ πριν τα κρατικά έσοδα όφειλαν την προέλευσή τους σε περιστασιακές και βίαιες υπεξαιρέσεις από άτομα εντός ή εκτός της επίσημης επικρατείας του κράτους, στον ιστορικό καπιταλισμό η φορολογία έγινε η κύρια τακτική πηγή των κρατικών εσόδων. Δεύτερον, η φορολογία, ως ποσοστό της συνολικής παραγόμενης ή συσσωρευμένης αξίας, αυξανόταν σταθερά κατά την ιστορική εξέλιξη της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας. Αυτό σήμαινε ούτε λίγο ούτε πολύ ότι οι πόροι της συσσώρευσης του κεφαλαίου οδηγούσαν στην παραπέρα συσσώρευση του κεφαλαίου.

Τα στοιχεία που μόλις προαναφέραμε οδήγησαν το κράτος και τις εκάστοτε κυβερνήσεις στην αρχή της ατομικοποίησης του κέρδους, κάνοντας τις αναδιανομές τους στους πλουσίους.⁵ Για να επανέλθουμε όμως στη σχέση ατόμου και ομάδας, κάτω από το πρίσμα της τελευταίας μας ανάλυσης, η σχέση αυτή πήρε την μορφή σύγκρουσης ανάμεσα κυρίως στη μικρή ομάδα των μεγάλων δικαιούχων του συτήματος και στη μεγάλη ομάδα των θυμάτων τους. Η σύγκρουση αυτή συχνά επικαλείτε ως ταξικός αγώνας ανάμεσα στο κεφάλαιο και τους εργάτες, ενώ διαδραματίστη-

⁴ Ο.π., σελίς 56.

⁵ Βλέπε για πληρέστερη ανάλυση του φαινομένου στις σελίδες 59–65.

κε με μεγάλη επιτυχία τόσο στην οικονομική αρένα όσο και στην πολιτική, φτάνοντας μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις να μιλάμε για το φαινόμενο των *αντι-ιμπεριαλιστικών αγώνων*.⁶

Μία άλλη μορφή έτσι όπως παρουσιάζεται από την “Δυναμική του καπιταλισμού” ήταν και το λεγόμενο «αντισυστημικό κίνημα» έχοντας ως βάση του τις γραφειοκρατικές δομές με δύο μεγάλες ιστορικές παραλλαγές : **τα εργατικά – σοσιαλιστικά κινήματα** και **τα εθνικιστικά κινήματα**. Και τα δύο αυτά είδη κινήματων μιλούσαν την γλώσσα της Γαλλικής επανάστασης: ελευθερία – ισότητα και αδελφσύνη. Και τα δύο ενστερνίστηκαν την ιδεολογία του Διαφωτισμού – το αυτονόητο της προόδου, που σημαίνει με άλλα λόγια τη χειραφέτηση του ανθρώπου, καταξιωμένη από τα έμφυτα ανθρώπινα δικαιώματα. Η διαφορά όμως αυτών των δύο κινήματων ήταν ότι το καθένα από αυτά εστίαζε το ενδιαφέρον του σε διαφορετικό σημείο αναφοράς. Η εστία των εργατικών – σοσιαλιστικών κινήματων εντοπιζόταν στίς συγκρούσεις ανάμεσα στους μισθωτούς εργάτες των πόλεων που δεν είχαν ιδιοκτησία (το προλεταριάτο) και τους ιδιοκτήτες των οικονομικών δομών στίς οποίες δούλευαν οι μισθωτοί εργάτες (την αστική τάξη). Τα κινήματα αυτά διατείνονταν ότι η κατανομή των αμοιβών ήταν ριζικά άνιση, καταπιεστική και άδικη. Αντίθετα, η εστία των εθνικιστικών κινήματων εντοπιζόταν στις συγκρούσεις ανάμεσα στους πολυάριθμους «καταπιεσμένους λαούς» καθορισμένους στα πλαίσια γλωσσικών ή/και θρησκευτικών χαρακτηριστικών, και στους συγκεκριμένους κυρίαρχους «λαούς» μιάς δεδομένης πολιτικής επικράτειας.⁷ Κοινό σημείο αναφοράς και των δύο

⁶ Το φαινόμενο αυτό των «αντι-ιμπεριαλιστικών» αγώνων φαινομενολογικά παρουσιάστηκε ανάμεσα στους συσσωρευτές του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα και την εργατική δύναμη εξίσου σε παγκόσμια κλίμακα εκφράστηκε επίσης, σε μεγάλο βαθμό, με τις προσπάθειες διαφόρων ομάδων να ανέβουν στην εξουσία σε δεδομένα ασθενέστερα κράτη, με σκοπό να χρησιμοποιήσουν την κρατική εξουσία εναντίον των συσσωρευτών του κεφαλαίου που ήταν τοποθετημένοι σε ισχυρότερα κράτη.

⁷ Παράδειγμα της Αυστο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας, όπου η ανομοιογένεια των εθνικών ομάδων ήταν το πλέον εμφανές χαρακτηριστικό στην ιεραρχική κατάταξη της εργατικής δύναμης. Βλέπε επίσης και τη συζήτηση στο έργο του Μπρωντέλ (Fernand Braudel) «*Η Δυναμική του Καπιταλισμού*» (τίτλος πρωτοτύπου: “La dynamique du capitalism”, Frammarion 1985), μτφρ. Ρίκα Μπενβενίστε, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σσ. 89-135, που συνοδεύει εισηγήσεις των : Paul Fabra, Gerard Jorland, Alberto Tenenti, K.N.Chaudhuri, Barun De, Celso Furtado, Laszlo Makkai, και του ιδίου του Immanuel Wallerstein.

ο αυτών ειδών κινημάτων ήταν η κινητοποίηση των λαϊκών δυνάμεων στη βάση μιάς αντισυστημικής, δηλαδή επαναστατικής ιδεολογίας. Ήταν, με άλλα λόγια, κατά του υπάρχοντος συστήματος (του ιστορικού καπιταλισμού) που ήταν χτισμένο πάνω στις δομικές ανισότητες κεφάλαιο – εργασία, κέντρο – περιφέρεια, τις οποίες τα κινήματα επιδίωκαν να καταλύσουν. Πολλά όμως κινήματα απέκτησαν, όπως θα δούμε και παρακάτω, μερική ή/και ολική κρατική εξουσία.⁸

⁸ Αξίζει εδώ να αναφέρουμε ότι η κατάκτηση της κρατικής εξουσίας υποσχόταν την αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα στα αντιμαχόμενα μέρη. Που σημαίνει ότι η κατάκτηση της εξουσίας αντιπροσώπευε μιά μεταρρύθμιση του συστήματος. Το ερώτημα που θέτει εδώ ο Βάλλερστεϊν είναι ότι το έργο των αντισυστημικών συστημάτων, σε διάστημα πάνω από 150 χρόνια, ήταν απλώς η ενδυνάμωση του Ιστορικού καπιταλισμού μέσα από μεταρρυθμίσεις; Ο.π., σελίς 76κ.ε.

II. Η εμπορευματοποίηση των πάντων.

Ο Ιμμάνουελ Βάλλερστειν αρχίζει την έρευνα του γύρω από το θέμα του «Ιστορικού Καπιταλισμού» έχοντας ως βάση του το φαινόμενο της «συσσώρευσης». Αναλύει, πως η ιστορικότητα του καπιταλισμού τοποθετείται στην Ευρώπη του τέλους του 15^{ου} αιώνα, και ότι το σύστημα με το πέρασμα του χρόνου επεκτάθηκε στο χώρο, ώστε να καλύπτει στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα ολόκληρη την υδρόγειο και ότι ακόμα και σήμερα καλύπτει ολόκληρη την υδρόγειο.⁹ Επίσης, πως στον κόσμο του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα, η Ευρώπη ήταν ο χώρος ενός κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας που συγκριτικά με άλλες περιοχές του κόσμου ήταν, όσον αφορά τις παραγωγικές δυνάμεις, τη συνοχή του ιστορικού της συστήματος και τη σχετική κατάσταση της ανθρώπινης γνώσης, μία ενδιαμέση ζώνη – ούτε τόσο προηγμένη όσο κάποιες περιοχές, ούτε τόσο πρωτόγονη, όσο κάποιες άλλες.¹⁰ Ανέθρεψε, με άλλα λόγια, έναν *homo oeconomicus* με κάποια σημάδια σύγχυσης στις σχέσεις του με τον γύρω κόσμο, μιάς και ρυθμός συσσώρευσης ήταν ένα ζήτημα μιας διαδικασίας «ανταγωνισμού», με υψηλότερες αμοιβές για εκείνους που επιδείκνυαν μεγαλύτερη διορατικότητα στις κρίσεις τους, μεγαλύτερη ικανότητα να ελέγχουν το εργατικό τους δυναμικό και μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης σε περιοριστικές πολιτικές αποφάσεις πάνω σε ιδιαίτερες λειτουργίες της αγοράς (γενικά γνωστές ως μονοπώλια). Έτσι, το κοινωνικό σύστημα εδραιώθηκε στο φάσμα των κανόνων του νόμου της αξίας.

Υπήρξαν όμως και εκείνοι που αρνούνταν να αποδεχθούν την ύπαρξη καπιταλισμού εάν δεν υπήρχε μια ειδική μορφή κοινωνικών σχέσεων στο χώρο της εργασίας. Ο συγγραφέας μας δίνει εδώ μια άλλη διάσταση σε ότι σήμερα ονομάζουμε «αντικειμενικό σκοπό του παραγωγού» περιορίζοντας την ικανότητα των «ανταγωνιστών», οι οποίοι το μόνο που επιδιώκουν είναι η διαθεσιμότητα της συσσώρευσης και το κόστος της. Θα μπορούσαμε να

⁹ Ο.π., σελίς 24.

¹⁰ Ο.π., σελίς 49 κ.ε.

πούμε πως η δυναμική του παραπάνω σχήματος έδωσε την δύναμη να μιλάμε για μία προλεταριοποίηση της εργατικής δύναμης, η οποία εδρώθηκε μεταξύ της παραγωγικής (μισθωτή εργασία) και μή παραγωγικής εργασίας (επιβηθούμενη εργασία). Η παραγωγική εργασία έγινε το χρέος κατά κύριο λόγο του ενήλικου άνδρα/πατέρα και κατά δεύτερο λόγο των άλλων (νεότερων) ενήλικων ανδρών του νοικοκυριού. Η μή παραγωγική εργασία έγινε χρέος κατά κύριο λόγο της ενήλικης γυναίκας/μητέρας και κατά δεύτερο λόγο των άλλων γυναικών, καθώς και των ηλικιωμένων και των παιδιών. Ομολογουμένως, η διαχωριστική γραμμή δεν ήταν ποτέ απόλυτη, στον ιστορικό καπιταλισμό όμως κατέληξε να είναι αρκετά σαφής και αναγκαστική: ¹¹

« Το νέο στοιχείο στον ιστορικό καπιταλισμό ήταν η συσχέτιση του καταμερισμού της εργασίας με την αποτίμηση της εργασίας ... Ενώ στα προηγούμενα συστήματα οι άνδρες και οι γυναίκες είχαν καθορισμένα (αλλά συνήθως ισότητα) καθήκοντα, στον ιστορικό καπιταλισμό ο ενήλικος άνδρας που έπαιρνε μισθό κατατάχθηκε ως αυτός που «κερδίζει το ψωμί», η κολώνα του σπιτιού, και η ενήλικη γυναίκα που εργαζόταν στο σπίτι ως «νοικοκυρά» .. Έτσι θεσμοποιήθηκε ο σεξισμός.»¹²

Ένας δεύτερος λόγος στην προλεταριοποίηση της εργατικής τάξης υπήρξε και η προβολή της εθνότητας, η οποία έπαιξε τον ρόλο του να διαιρεί πολιτικά την εργατική τάξη. Ήταν πράγματι, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο συγγραφέας, ένα πολιτικό δώρο για τους εργοδότες μιάς και η εθνότητα ήταν αυτή που δημιούργησε έναν πολιτιστικό φλοιό, που αποκρυστάλλωσε το πρότυπο της δομής του ημιπρολεταριακού νοικοκυριού.¹³ Με άλλα λόγια δημιούργησε αυτό που σήμερα εννοούμε πόλωση στην κατανομή

¹¹ Ο Βάλλερστεϊν αναφέρει χαρακτηριστικά ότι : “..Ο ιστορικός καπιταλισμός επέφερε μία κολοσσιαία δημιουργία υλικών αγαθών, αλλά (συνάμα) και μία κολοσσιαία πόλωση των αμοιβών. Πολλοί ευνοήθηκαν σε τεράστιο βαθμό, αλλά πολλοί περισσότεροι γνώρισαν έναν ουσιαστικό υποβιβασμό στα πραγματικά συνολικά τους εισοδήματα και στην ποιότητα της ζωής τους.” Ο.π., σσ. 78-79.

¹² Ο.π., σσ. 26-31.

¹³ Ο.π., σελίς 34.

των αμοιβών. Το νομικο-φιλοσοφικό δόγμα που επικράτησε (εκείνο δηλαδή που είχε ως βάση του την έννοια της εθνικής κυριαρχίας στην Αριστοτελική αρχή του αποκλειόμενου μέσου) έκανε δυνατή την ανάθεση αρμοδιοτήτων για τον έλεγχο της κίνησης στα σύνορα, για να ελέγχεται δηλαδή τί εισέρχεται και τί εξέρχεται από δεδομένα κράτη:

«..Κάθε κράτος είχε επίσημα δικαιοδοσία πάνω στα σύνορα του για την κίνηση των αγαθών, του χρηματικού κεφαλαίου και της εργατικής δύναμης. Έτσι, κάθε κράτος μπορούσε ως ένα βαθμό να επηρεάζει το πώς λειτουργούσε ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας στην καπιταλιστική κοσμοοικονομία. Επιπλέον, κάθε κράτος μπορούσε συνεχώς να προσαρμόζεται στους μηχανισμούς αυτής της λειτουργίας, αλλάζοντας, απλώς και μόνο, τους κανόνες που καθόριζαν τη ροή των συντελεστών παραγωγής μέσα στα σύνορά του. Συνήθως συζητάμε γι' αυτούς τους συνοριακούς ελέγχους από τη σκοπιά της αντινομίας ανάμεσα στην ολική απουσία ελέγχου (ελεύθερο εμπόριο) και την ολική απουσία ελεύθερης κίνησης (αυτάρκεια). Στην πραγματικότητα, στίς περισσότερες χώρες, τίς περισσότερες χρονικές στιγμές, η πολιτική των κρατών βρισκόταν στην πράξη ανάμεσα στα δύο άκρα ...»¹⁴

Όπως μπορεί εύκολα κανείς να συμπεράνει στον ιστορικό καπιταλισμό τα κράτη νομοθετούσαν έτσι ώστε να αυξάνεται η εμπορευματοποίηση της εργατικής δύναμης, καταργώντας διάφορους εθιμικούς περιορισμούς σχετικά με την μετακίνηση των εργατών από το ένα μέρος στο άλλο, όπως προαναφέραμε.¹⁵

¹⁴ Ο.π., σελίς 54 κ.ε.

¹⁵ Ο συγγραφέας θέτει εδώ ένα τρίτο στοιχείο της κρατικής εξουσίας στο προαναφερθέν ιδεολογικό φάσμα των κρατών, την επιβολή των φόρων, η οποία αν και προϋπήρχε του ιστορικού καπιταλισμού ως βασικό στοιχείο των εκάστοτε πολιτικών δομών με τη μορφή της πηγής εσόδων για τους κρατικούς μηχανισμούς, εντούτοις στα πλαίσια του ιστορικού καπιταλισμού η φορολογία μετατράπηκε κατά δύο τρόπους. Ενώ πριν τα κρατικά έσοδα όφειλαν την προέλευσή τους σε περιστασιακές και βίαιες (πολλές φορές) υπεξαίρεσεις από άτομα εντός ή εκτός της επίσημης επικράτειας του κράτους (συμπεριλαμβανομένων και υπεξαίρεσεων από άλλα κράτη), στον ιστορικό καπιταλισμό η φορολογία έγινε η κύρια – θα λέγαμε συντριπτική – τακτική πηγή των κρατικών εσόδων. Δεύτερο, η φορολογία, ως ποσοστό της συνολικής παραγόμενης ή συσσωρευτικής αξίας, αυξανόταν σταθερά κατά την ιστορική εξέλιξη της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι ο οικονομικός ρόλος των κρατών αυξανόταν συνεχώς σε σχέση με τους πόρους που έλεγχαν,

Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας κάνει τη διάκριση μεταξύ εθνικισμού καί οικουμενισμού, λέγοντας χαρακτηριστικά:

«...Επιπλέον, ο πολιτιστικός εθνικισμός (όπως η “σοσιαλιστική κουλτούρα”) ήταν ο πιο αφοσιωμένος οπαδός της ιδεολογίας του οικουμενισμού στον σύγχρονο κόσμο, καθώς τη διοχέτευε στις εργατικές δυνάμεις του κόσμου με τρόπο ώστε να τους φαίνεται πιο ευχάριστη... »¹⁶

Γίνεται έτσι σαφές ότι ο ιστορικός καπιταλισμός στο πέραςμα του καί μην έχοντας άλλες εναλλακτικές μορφές προσέγγισης του φαινομένου του άρχισε να διεκδικεί μία οικουμενική διακήρυξη για την ποιότητα της ζωής των πολιτών. Συχνά καί πάντα η οικουμενικότητα αυτή συνδέθηκε με ιδεολογίες πέρα καί έξω από ιδεολογικές δεσμεύσεις καί στεγανά, τετριμμένες αντιλήψεις του παρελθόντος που δεν άρμοζαν βέβαια στη νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης καί της οικουμενικότητας ή ακόμη καλύτερα των διακηρύξεων της Γαλλικής Επανάστασεως. Όμως, η εθνοποίηση της εργατικής δύναμης (παρόλα τα οικονομικά οφέλη) επέφερε καί το φαινόμενο της ξενοφοβίας ή καλύτερα του ρατσισμού :

«Ο ρατσισμός μέσα στα πλαίσια του ιστορικού καπιταλισμού δεν είχα να κάνει καθόλου με «ξένους». Ακριβώς το αντίθετο. Ήταν ο τ(ρ)όπος με τον οποίο τα διάφορα τμήματα της εργατικής δύναμης, μέσα στην ίδια την οικονομική δομή, αναγκάστηκαν να αποκτήσουν σχέση μαζί τους. Ο ρατσισμός ήταν το ιδεολογικό πρόταγμα για την ιεράρχιση της εργατικής δύναμης καί για την υψηλά άνιση κατανομή των αμοιβών της ...»¹⁷

Έτσι, ο ρατσισμός χρησίμευσε ως σφαιρική ιδεολογία που διακαίωνε την ανισότητα ... ακριβώς όπως καί ο σεξισμός λειτούργη-

διότι οι πόροι όχι μόνο τους επέτρεπαν να ενισχύσουν τη συσσώρευση του κεφαλαίου, αλλά διανέμονταν καί απ’ ευθείας, συμβάλλοντας έτσι είτε έμμεσα είτε μέσω της άμεσης διανομής τους στην παραπέρα συσσώρευση του κεφαλαίου. Βλέπε ο.π., σσ. 57-8.

¹⁶ Ο.π., σελίς 96.

¹⁷ Ο.π., σελίς 84 κ.ε

σε ως αυτοκατασταλτική ιδεολογία, πλάθοντας προσδοκίες ενώ παράλληλα τις περιορίζει. Λειτουργήσε δέ και ως καταπιεστικός μηχανισμός, κρατώντας τις κατώτερες κοινωνικά ομάδες ευθυγραμμισμένες ... έβαζαν δηλ. θύματα εναντίον θυμάτων.

Ο οικουμενισμός από την άλλη σαν θεωρία ασχολήθηκε με το τί είναι δυνατόν να γίνει γνωστό και με ποιό τρόπο. Οι καθολικές και αμετάκλητα αληθινές γενικές αρχές για τον κόσμο ήταν η δυναμική αυτής της θεωρίας, με τη διαφορά ότι δεν θα υπήρχαν στο εσωτερικό της διατυπώσεις για τα ονομαζόμενα υποκειμενικά, δηλαδή ιστορικά οριοθετημένα, στοιχεία :

«Η πίστη στον οικουμενισμό ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος της ιδεολογικής αψίδας του ιστορικού καπιταλισμού. Ο οικουμενισμός είναι επιστημολογία, αλλά επίσης πίστη. Αξιώνει όχι απλώς σεβασμό, αλλά και ευλάβεια προς το αδιόρατο μέν, αλλά φερόμενο ως πραγματικό φαινόμενο της αλήθειας.»¹⁸

Ενώ :

« ... όμως ο ρατσισμός χρησίμευσε ως μηχανισμός για να ελέγχονται σε παγκόσμια κλίμακα οι άμεσοι παραγωγοί, ο οικουμενισμός χρησίμευσε για να διοχετεύει τις δραστηριότητες της αστικής τάξης των άλλων κρατών και των διαφόρων μεσαίων στρωμάτων σε παγκόσμια κλίμακα σε κανάλια που θα μεγιστοποιούσαν τις προϋποθέσεις για τη στενή ενοποίηση των παραγωγικών διαδικασιών και την ομαλή λειτουργία του διακρατικού συστήματος, διευκολύνοντας έτσι τη συσσώρευση του κεφαλαίου.»¹⁹

Γίνεται πια σαφές ότι η έννοια της ουδέτερης “οικουμενικής” κουλτούρας, όπου θα μπορούσαν να “αφομοιωθούν” τα στελέχη του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας, κατέληξε να έχει τη θέση ενός στυλοβάτη του κοσμοσυστήματος. Ο εκθιασμός της προόδου και αργότερα του “εκσυγχρονισμού”, εξέφρασε αυτό

¹⁸ Ο.π., σσ. 87-8.

¹⁹ Ο.π. σελίς 90.

το σύνολο των ιδεών, που λειτούργησαν λιγότερο ως πραγματικά πρότυπα κοινωνικής δράσης και περισσότερο ως σύμβολα γονυκλισίας και συμμετοχής στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα του κόσμου. Η ρήξη με τις υποτιθέμενες πολιτιστικά στενές, θρησκευτικές βάσεις της γνώσης, προς όφελος των υποτιθέμενων διαπολιτιστικών, επιστημονικών βάσεων της γνώσης, χρησίμευσε ως η αυτοδικαίωση μιάς εξαιρετικά ολέθριας μορφής πολιτιστικού ιμπεριαλισμού. Επικράτησε το όνομα της πνευματικής απελευθέρωσης ... επιβλήθηκε το όνομα του σκεπτικισμού, άρρηκτα συνδεδεμένου με τη διαδικασία της εκλογίκευσης και τους ειδήμονες της γνώσης όπως επιστήμονες, παιδαγωγούς, τεχνικούς κ.λπ. Με αυτό τον τρόπο, και έτσι όπως θα αναλύσουμε το φαινόμενο της προόδου στον επίλογο της παρούσης εργασίας, η επιστημονική κουλτούρα έγινε αδελφός κώδικας των συσσωρευτών του κεφαλαίου.²⁰

²⁰ “.. Η επιστημονική κουλτούρα ήταν ωστόσο κάτι παραπάνω από μία απλή εκλογίκευση. Ήταν μία μορφή κοινωνικοποίησης των ετερόκλητων στοιχείων που αποτελούσαν τα στελέχη όλων των απαραίτητων θεσμικών δομών. ... Επιπλέον, ήταν ένας ενέλικτος μηχανισμός αναπαραγωγής των στελεχών. Γέννησε την έννοια που είναι σήμερα γνωστή ως *αξιοκρατία* πρωτότερα ως *la carrière ouverte aux talents* = Η καριέρα ανοικτή στους ικανούς”. Ο.π., σελίς 92.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ΑΠΑΝΘΡΩΠΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

Σημαντικός παράγοντας αρνητικής προοπτικής σχέσεων σε μια πλουραλιστική κοινωνία είναι και το φαινόμενο της τυραννίας: *“ Η ελεύθερη επιλογή μεταξύ μιας πληθώρας αγαθών και υπηρεσιών δεν σημαίνει ελευθερία, όταν αυτά τα αγαθά και οι υπηρεσίες συντηρούν τους κοινωνικούς ελέγχους πάνω σε μια ζωή μόχθου και φόβου..”*

Η τυραννία όπως την διατύπωσε ο Marcuse, είναι το « Πανίσχυρο εργαλείο της εξουσίας». Στα πλαίσια της «κοινωνίας της αφθονίας», η εξουσία προσφέρει στα άτομα απεριόριστες δυνατότητες επιλογών αυτοκατοχύρωσης που σχεδόν πάντα συνοδεύονται και συνεπάγονται έναν ορθολογικό έλεγχο. Ένας τέτοιος ορθολογικός έλεγχος παγιώνει τον εγωκεντρισμό της απαίτησης, που είναι και το άθλημα της ελευθερίας, αναιρεί την δυναμική των σχέσεων και καθλώνει τον άνθρωπο στην έσχατη μορφή της αλλοτρίωσης του που είναι ... *« Η ουδετεροποίηση του ανθρώπου σε καταναλωτική μονάδα».*

Αυτό το μοντέλο της πλουραλιστικής κοινωνίας είναι αναμφισβήτητο και το Δυτικό. Για χρόνια τώρα κατάφερε να μας “διδάξει” πως η υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η πρωτιά του 21^{ου} αι. Η “ανάγκη” του να συνυπάρχουμε με τους άλλους, η civil society όπως επικράτησε να λέγεται στις δυτικού τύπου κοινωνίες, φαντάζει σα μία αρένα που κάθε τι βρίσκεται ή διεκδικείται μέσα από μία συνεχή και αδιάκοπη πάλη. Το ζητούμενο όμως σε κάθε περίπτωση είναι εάν και κατά πόσο μια πλουραλιστική κοινωνία βοηθά τον ενεργά σκεπτόμενο πολίτη να συνυπάρχει με τους ετέρους του στη λεγόμενη public square (επίτευγμα κι αυτό δυτικής υποκουλτούρας που δεν έχει τίποτα να αντιπροτείνει στο μεγαλείο της “Εκκλησίας του Δήμου” ή της “ Εκκλησίας των πιστών ”, αργότερα).

Ο λόγος μας πληροφορεί πως η πρό-οδος μας δείχνει τον δρόμο, ακόμη περισσότερο, βρίσκεται πάντοτε καθ'οδόν. Εκείνο που εμείς αγνοούμε είναι πως θα διανύσουμε την προκείμενη διαδρομή ώστε να φτάσουμε στο τέρμα του δρόμου, αλλά και το τι είναι αυτό που πρόκειται να συναντήσουμε. Αυτά τα δύο ερωτήματα, το πώς και το τί, θα μας αποκαλύψουν την ίδια τη φύση της προόδου και θα μας οδηγήσουν από την άγνοια στην γνώση και από την λήθη στην α-λήθεια, δηλαδή, στην αληθινή διάσταση της προόδου. Επί πλέον, συνδεδεμένη με την επιταχυνόμενη ροή του Χρόνου, η πρόοδος συνοδεύει τα πράγματα από την αρχή τους. Στο βαθμό που κάτι ρίχνεται στην ύπαρξη, και στον βαθμό που η ζωή ορίζεται ως κίνηση ... τα πράγματα υπάρχουν εφ' όσον προοδεύουν, εφ' όσον εξελίσσονται και κινούνται. Έτσι, η λειτουργία της προόδου ορίζεται ως "κίνηση προς τα μπροστά", η ίδια, όμως, δεν μπορεί να τύχει ορισμού, καθώς βρίσκεται πάντοτε εν κινήσει και επομένως δεν μπορεί να φυλακιστεί στην στιγμή.

Η πρόοδος, σαν τέτοια που μόλις παρουσιάστηκε, συνιστά την φιλοσοφικότερη, από κάθε άλλη, λειτουργία του ανθρώπινου μυαλού και κατά συνέπεια με τον ίδιο φιλοσοφικό τρόπο συνθέτει το φάσμα της ανθρώπινης ιστορίας. Η Γνώση, ως τέχνη και επιστήμη, η πίστη, ο Έρωτας και η πολιτική οφείλουν να προοδεύουν, γεγονός που σημαίνει ότι δεν ακινητούν, δεν απονεκρώνονται αλλά βρίσκονται εν εξελίξει, έννοια που επί πλέον μπορεί να σημαίνει ότι προσ - αρμόζονται. Επιτυγχάνεται, δηλαδή, στον μέγιστο δυνατό βαθμό, η αρμονία του κάθε είδους με τις προϋποθέσεις που η εποχή απαιτεί. Ωστόσο, κάποιος που βρίσκεται καθ' οδόν οφείλει να φτάσει ως το τέλος ... να τελειώσει την διαδρομή του, να διανύσει τις απαιτούμενες αποστάσεις, ταυτόχρονα όμως, κάποιος που βρίσκεται καθ'οδόν δεν είναι σε θέση να διακρίνει το τέρμα, κινείται προς έναν σκοπό χωρίς να τον κατέχει, πράγμα που στην γλώσσα της Φιλοσοφίας θα σήμαινε : υποβάλλει ένα ερώτημα χωρίς να γνωρίζει την απάντηση ... Και εφ' όσον κανείς δεν ρωτά για κάτι που γνωρίζει, κανείς, επίσης, δεν ξεκινά να φτάσει εκεί όπου ήδη βρίσκεται.

Συνεπώς, η πρόοδος χαρακτηρίζεται από μια σφοδρή επιθυμία να κατακτήσει εκείνο που δεν κατέχει. (Έτσι σε κάτι που προοδεύει... τίποτα δεν μένει στάσιμο.) Το ερώτημα που τίθεται, όμως, στο σημείο και που συνδέει τον χώρο της προόδου μ'αυτόν της ηθικής, είναι αν μπορούμε να επιτρέψουμε τα πάντα σ'αυτήν. Αν μπορούμε να επιτρέψουμε στην πρόοδο να κατακτήσει κάθε χώρο εμφανή ή άδηλο απ'αυτούς που περικλείουν στα όρια τους η Γνώση, η Πίστη, η Κοινωνία, ο Άνθρωπος.

Για άλλη μιá φορά, έρχονται οι Μύθοι να μας διδάξουν. Η πρόοδος ως "κίνηση πρὸς τα μπροστά", ως οδός και διαδρομή μαζί, ως σφοδρή επιθυμία κατάκτησης του αγνώστου, στον χώρο των συμβόλων και των συμβολισμών εμφανίζεται μπροστά μας σαν ταξίδι ... ταξίδι ανθρώπων ή κοινωνιών, ταξίδι στις άγνωστες χώρες των τεχνών ή των τεχνικών δυνατοτήτων ... η πρόοδος κάθε φορά διαγράφει την δική της Οδύσσεια. Είναι σημαντικό, ωστόσο, σε κείνον που επιθυμεί να φτάσει στο τέλος του ταξιδιού να ξέρει και πως να πλεύσει. Δεν αρκεί το να ριχτεί κανείς στην θάλασσα - απαιτείται ταυτόχρονα να ξέρει να χειριστεί τον χάρτη και την πυξίδα. Πολλές φορές, οι Σειρήνες, οι Λαιστρυγόνες και οι Κύκλωπες που καραδοκούν, η Κίρκη ή κάποιος Λωτοφάγος μπορεί να στερήσει ολότελα σε κείνον που (προ)οδεύει το τέρμα, τον σκοπό. Αυτό που με άλλα λόγια θα λέγαμε .. τη δική του Πηνελόπη!

Και αν για μια στιγμή θελήσουμε να μιλήσουμε περισσότερο εξειδικευμένα, τί εννοούμε λέγοντας όλα αυτά; Εκείνο που εμείς θα θέλαμε να ρωτήσουμε είναι αν η κάθε εξέλιξη είναι συνάμα και πρόοδος, αν δηλαδή κάθε τι το σύγχρονο μπορεί να βαπτίζεται και προοδευτικό. Αν, τέλος, μπορούμε να επιτρέψουμε στην επιστήμη, εν ονόματι της προόδου να κατακρεουργεί ζώα υπό το πρόσχημα μιας πιθανής θεραπείας σε ασθένειες του ανθρώπου, μιάς θεραπείας πολλές φορές αμφίβολης. Αν, εν ονόματι της προόδου, μπορούμε να επιτρέψουμε ατιμωρητί την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος χάριν μιάς γρήγορης, αλλά και ασυνείδητης ανάπτυξης των πόλεων και των βιομηχανικών μονάδων. Αν μπορεί να θεωρηθεί προοδευτικό το να χρησιμοποιεί η σύγ-

χρονη τέχνη δοκιμασμένα κλισέ με μόνο κριτήριο αυτό της εμπορικότητας. Αν η τεχνολογία δίνει το δικαίωμα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης να παρακολουθούν και να διασύρουν δημόσια και μή πρόσωπα στον βωμό μιάς δήθεν αντικειμενικής στα σίγουρα, όμως, αντιδεοντολογικής ενημέρωσης και αν επιπλέον εν ονόματι μιάς προοδευτικότητας που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θιχθεί, τα πράγματα ... μπορούν να συγκαλύπτονται ή βέβαια αν το γεγονός του ότι το Σύνταγμα παρέχει κάλυψη και χορηγεί δυνατότητες στους πολιτευομένους του Κοινοβουλίου, μπορούν αυτοί ... ως άτομα προοδευτικά (μιάς "προοδευτικής" κοινωνίας) να δρουν με μοναδικό ιδανικό όχι την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων, αλλά την προάσπιση οικείων ψηφοθηρικών συμφερόντων. Για ν'αναφέρουμε μόνο μερικά από τα πολλά παραδείγματα.

Στα σίγουρα τα πιο ανιερά εγκλήματα γίναν στο όνομα του Χριστού και οι πιο μεγάλες πλάνες στο όνομα της Δικαιοσύνης. Άνθρωποι της σκέψης σήμερα αποφεύγουν να χρησιμοποιούν την λέξη "πρόοδο" μα και όταν το κάνουν διαβλέπει κανείς στον λόγο τους ένα τόνο ειρωνίας. Αυτό που τους φοβίζει είναι, πως το φάντασμα του Φάουστ δεν έπαψε να στοιχειώνει τον χώρο της Γνώσης. Κάτω από τον μανδύα της προοδευτικότητας διαπραττούμε πολλές φορές μικρά ή μεγάλα εγκλήματα χωρίς στην ουσία να γνωρίζουμε ότι πουλάμε την ψυχή μας στον Διάβολο. Όταν λέμε πως σήμερα άνθρωποι από τον χώρο της σκέψης (της νόησης) αποφεύγουν να χρησιμοποιούν την λέξη "πρόοδο" ή όταν το κάνουν διακρίνει κανείς στον τόνο της φωνής τους μια δόση ειρωνίας, αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ίσως ότι και αυτή η λέξη έχει φορτισθεί με μια δεύτερη, αρνητική σημασία.

Η κατά περιόδους χρήση της λέξεως "προόδου" από ανθρώπους και για πράγματα ολότελα ασυμβίβαστα με το κύριο και πρωταρχικό νόημα της "έφθειραν" την σημασιολογία της λέξεως. Τί σημαίνει αυτό;

Ό,τι επί παραδείγματι και η ναζιστική Γερμανία του Χίτλερ μπορούσε να χρησιμοποιεί για την στρατηγική της την λέξη αυτή,

μπορούσε δηλαδή να ισχυρισθεί-και πράγματι το έκανε- ότι η Γερμανία του Άουσβιτς και του Νταχάου, ήταν μια "προοδευτική" χώρα, ίσως η μόνη προοδευτική χώρα στα τελευταία χρόνια της ανθρώπινης ιστορίας.

Έπειτα, για να αναφερθούμε σ' ένα παράδειγμα της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας: όταν ο καθένας σήμερα διατείνεται πως είναι προοδευτικός και αυτοανακηρύσσεται συχνά μ' αυτόν τον τίτλο, ούτε λίγο, ούτε πολύ.. συχνά πάντα, δηλώνει έναν άνθρωπο που είναι ή που θέλει να φαίνεται σύγχρονος. Αυτό σημαίνει αρχικά "απελευθερωμένος από τις καταστημένες προκαταλήψεις"... ο φαινομενικά προοδευτικός άνθρωπος θα αποκηρύξει κάθε ταμπού στον έρωτα, κάθε συντηρητισμό στην πολιτική, θα αρνείται κάθε συζήτηση με ή για την θρησκεία, κι όλα αυτά γιατί έτσι του υπαγορεύει να κάνει το μοντέλο του σύγχρονου ανθρώπου.

Οπωσδήποτε μια έννοια του σύγχρονου, κολλημένη δίπλα σε αυτήν της προόδου την βρίσκουμε ολότελα ξένη, ξένη με αυτήν καθ' αυτήν την πρόοδο, αλλά και όσα είπαμε στην αρχή αυτής της εργασίας.

Αν η πρόοδος προσδεθεί με το σύγχρονο, ποτέ δεν θα οδηγήσει πουθενά. Άλλωστε πολλές φορές το "σύγχρονο" παραμένει στάσιμο και άλλοτε επιστρέφει πίσω. Για την πρόοδο "σύγχρονο" σημαίνει συνάμα και εφήμερο, ενώ εκείνη απαιτεί κάτι ουσιαστικότερο : την μέγιστη δυνατή αρμονία των ρυθμών της εποχής και του χώρου στον οποίο αυτή κινείται.

Η πρόοδος, λέγαμε, λίγο πιο πριν, συνιστά την φιλοσοφικότερη λειτουργία του ανθρώπινου μυαλού. Τί θέλαμε να πούμε τότε; ... Ότι η πρόοδος ως "κίνηση προς τα μπροστά" και ως σφοδρή επιθυμία να κατακτήσει το άγνωστο, δεν αναλίσκεται σε εφήμερους χρόνους και εξωτερικούς χώρους. Η πρόοδος κινείται προς τα έσω. Πριν απλωθεί στους πολυσχιδείς τομείς της Γνώσης, της Επιστήμης, της Τέχνης και της Πίστης, ο προ-οδεύον άνθρωπος - εκείνος που βρίσκεται καθ' οδόν - το μεγαλύτερο και πιο δύσκολο εγχείρημα που έχει να κάνει είναι να ταιριάξει αρμονικά τα κομ-

μάτια του ίδιου του εαυτού του. Ακόμη περισσότερο ν' ανακαλύψει τον εαυτό του. Η Οδύσσεια του προ-οδούντος ανθρώπου, του αληθινά και γνήσια προσοδευτικού, αρχίζει από τον εαυτό του και τελειώνει στον εαυτό του.

Στο μακρύ ταξίδι που πρέπει να διανύσει θα συναντήσει και Κύκλωπες και Λαιστρυγόνες μόνον που δεν θα λυτρωθεί από αυτούς αν πρώτα στο πρόσωπο τους δεν αναγνωρίσει το δικό του πρόσωπο. Άλλωστε κάθε Οδύσσεια είναι ένας **νόστος**, μία νοσταλγία της πατρίδας και των αγαπημένων προσώπων, **ένος γυρισμός**. (*"Η Αιώνια Επιστροφή όλων των πραγμάτων"*, όπως πρόσβευε χαρακτηριστικά ο Νίτσε). Και ο άνθρωπος που έχει ριχθεί σ' αυτό το ταξίδι, που έχει τραβήξει τον μακρύ και ατελή δρόμο της προόδου πρέπει να το συνειδητοποιεί αυτό, συνεχώς να συνειδητοποιεί πως όσο απομακρύνεται από τον εαυτό του και οδεύει προς τους Άλλους, τόσο σε ... Εκείνον επιστρέφει.

Μάθαμε τέλος να **αλλοτριωνόμαστε** ... μέσα στην σκουριά των ανθρώπων, γύρω μας δεν υπάρχουν σύνορα αλλά τείχη που στενεύουν διαρκώς περισσότερο", όπως πολύ εύστοχα συνήθιζε να λέει ο Καρυωτάκης.

Από τις αρχές κιόλας του '70 επισημαίνονται τα ίδια προβλήματα, η ίδια απανθρωπιά του δικαίωματος (που όλοι μας έχουμε ανάγκη αλλά αρκετά λίγοι είναι οι εκλεκτοί που το απολαμβάνουν), το ίδιο αδιέξοδο στις σχέσεις μας (ελπίζω όμως, εύχομαι και προσεύχομαι να μην φτάσουμε σε ένα ... **Finis Graeciae**).

Αυτό που μου έρχεται πάντα στο νού μου, έπειτα από όλα αυτά, είναι η εικόνα του ... Ζαρατούστρα! ... Όλα αυτά μου θυμίζουν εκείνον τον **"στερνόν άνθρωπο"** ... εκείνον που για χρόνια έζησε για χάρη των ανθρώπων στα βουνά και που επιστρέφοντας είναι το στόμα που δεν ταιριάζει σε τέτοια αυτιά. Μου θυμίζει εκείνο που είπε ο στρατοκόπος στον Ζαρατούστρα όταν τον συνάντησε: *"Ανέβαζες τότε τη στάχτη σου στο βουνό .. Θές τώρα να ρίξεις την φωτιά σου στους κάμπους; Δέ φοβάσαι την τιμωρία των εμπρηστών ;* (σε μετάφραση Ν. Καζαντζάκη, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1913).

Εν κατακλείδι, θα θέλαμε να επισημάνουμε μερικές από τις σκέψεις όσων στοχαστών ασχολήθηκαν με το φαινόμενο του καπιταλισμού και συνοψίζονται επιγραμματικά στις σκέψεις τόσο του Βάλλερστειν όσο και του Μπρωντέλ, δηλαδή :

1. Ο ιστορικός καπιταλισμός μπήκε στη διαθρωτική του κρίση στις αρχές του 20ου αιώνα και θα δει τον θάνατό του ως ιστορικό σύστημα κάποια στιγμή τον επόμενο αιώνα.
2. Η πρώτη και πιθανότατα η πιο σημαντική πλευρά της κρίσης είναι ότι βρισκόμαστε τώρα κοντά στην εμπορευματοποίηση των πάντων ... Στον βαθμό που όλο και περισσότερη εργασία εμπορευματοποιείται και ο θεσμός του νοικοκυριού γίνεται όλο και περισσότερο ένα πλέγμα των εμπορευματικών σχέσεων, η ροή του πλεονάσματος γίνεται ολοένα και περισσότερο ορατή.
3. Η πολιτι(στι)κή κρίση των αντισυστημικών κινήματων, τα ερωτήματα πάνω στη βασική τους στρατηγική, εγείρουν ερωτήματα πάνω στις συλλογιστικές προτάσεις της ιδεολογίας του οικουμενισμού.
4. Η κρίση του ιστορικού καπιταλισμού περιγράφεται συχνά ως η μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό (με τον κίνδυνο όμως να μη γνωρίζουμε πως θα λειτουργούσε ένα τέτοιο σύστημα κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες). Η μορφή όμως που πέρνει ο αγώνας δεν είναι σοσιαλισμός κατά καπιταλισμού, αλλά μετάβαση προς μία σχετικά αταξική κοινωνία κατά μετάβαση προς κάποιο νέο, ταξικά προσδιορισμένο τρόπο παραγωγής.
5. Στα πλαίσια του ιστορικού καπιταλισμού ο κόσμος είναι λιγότερο επίμοχθος από ότι στα προηγούμενα συστήματα δεν παύει όμως το ιστορικό σύστημά του να έχει σαφείς αναφορές στην «ποιότητα ζωής», στην «ανομία», την «αποξένωση» και τις «ψυχικές παθήσεις».

6. Ο ιστορικός καπιταλισμός ανέπτυξε ένα ιδεολογικό πλαίσιο καταπιεστικής ταπείνωσης που ποτέ πρωτύτερα δεν είχε συμβεί, και το οποίο σήμερα ονομάζουμε σεξισμό και ρατσισμό.²¹

Τέλος, ας συνοψισθεί η παρούσα εργασία με τον λόγο του Hernando de Soto, όπου αναλύοντας την ώρα του μεγαλύτερου θριάμβου του καπιταλισμού ομιλεί για *“την ώρα της κρίσης του”*. Ξεκινώντας με αυτά τα λόγια ο Hernando de Soto εξηγεί γιατί ο καπιταλισμός, μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού, αδυνατεί να φέρει ανάπτυξη στα $\frac{3}{4}$ του πληθυσμού της γης που συνεχίζουν να ζούν μέσα στη φτώχεια.²²

Πρέπει δέ να προσεχθεί ιδιαιτέρως ότι ο Βέμπερ όταν κάνει λόγο για Καπιταλισμό, δεν εννοεί απλώς την συσσώρευση του κεφαλαίου και την αγάπη προς τον πλούτο, αλλά τον καπιταλισμό ως ορθολογική καπιταλιστική οργάνωση της ελεύθερης εργασίας. Πρόκειται σαφώς για μορφή που παρουσιάστηκε κατά τον μεσαίωνα και έχει να κάνει με το δυτικό πνεύμα. Αν σκεφθεί κανείς ότι το λεγόμενο δυτικό πνεύμα είναι η υποδομή τόσο του Καθολικισμού όσο και του Προτεσταντισμού τότε καταλαβαίνει κανείς ότι ο καπιταλισμός, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, με τη δυτική μεταφυσική, που αποτελεί θεμέλιο του δυτικού χριστιανισμού, συνιστά τον τρόπο ζωής των δυτικών ανθρώπων.

Ο δυτικός τρόπος ζωής διακρίνεται για την πίστη στην μεταφυσική, τον απόλυτο προορισμό, τον ορθολογισμό, τον ηθικισμό και τον ασκητισμό με έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Τελικά, το βαθύτερο πνεύμα του δυτικού χριστιανισμού είναι ο ατομικισμός. Αυτό ακριβώς δείχνει τον στενό σύνδεσμο του καπιταλισμού με τον δυτικό τρόπο ζωής.

Προϋπήρχε, βέβαια, αυτό το πνεύμα του καπιταλισμού και στον Παπισμό, αλλά τελικά οι Προτεστάντες με τη βίωση της ε-

²¹ Βλέπε χαρακτηριστικά την ιστοσελίδα του I.Wallerstein, όπου αποτυπώνονται σκέψεις και απόψεις επί του θέματος : iwaller@binghamton.edu , καθώς επίσης και σε μορφή τηλεομοιοτυπίας στο τηλέφωνο : +1-607-777-4315.

²² Soto, Hernando de, The mystery of capital, μετάφραση Τάκη Μίχα , τίτλος πρωτοτύπου : Το μυστήριο του κεφαλαίου – Γιατί ο καπιταλισμός θριαμβεύει στη Δύση και αποτυγχάνει οπουδήποτε αλλού.

λευθερίας, την καλλιέργεια της ελεύθερης σκέψης, το ανέπτυξαν ακόμη περισσότερο. Γενικά, πιστεύουμε ότι ο φιλελευθερισμός έχει στενή σχέση με τον καπιταλισμό.